

Anyanyelvi gondok

Tanulmányok a halárainkon túli kétnyelvűségről

Szerkesztette Kontra Miklós. A Magyarországtudás könyvtára XI. Budapest 1991. 163 lap.

Az élőnyelvi kutatások egyik fontos témája a kétnyelvűség. Ez nem véletlen, hiszen világviszonylatban számos ember él átmenetileg vagy tartósan ilyen helyzetben. A kétnyelvűség igen sokrétű, elsősorban társaslélektani, szociálpszichológiai, kultúr-antropológiai, szociológiai és főként nyelvészeti kérdéseket vet föl. Elemézhető a társadalmi-kulturális környezet szerepe, a beszélő és nyelvi környezetének állandósága vagy változása, a nyelvhez fűződő kultúra és a mindkettőre ráépülő presztízs. A beszéd életének interakciós és csoportbeli változásait ma már sokan úgy próbálják elemezni, az kétnyelvűség szemszögéből, mint ahogyan az egyenlőségűségekre vonatkozó kutatások elkészültek.

E sokrétű vizsgálati módok a nyugati nyelvészeti szakirodalomban lehetővé teszik. A kelet-közép-európai régióban a kétnyelvűség kérdésével viszonylag kevesen foglalkoztak. Ezt a mulasztást próbálja valamelyest pótolni ez az 1991-ben megjelent és most ismételtésre kerülő kötet. A kötetet Kontra Miklós, az MTA Nyelvudományi Intézete „Élőnyelvi kutatócsoport”-jának vezetője szerkesztette. A szerkesztői előszóban az elmondottakról ő így vélekedik: „A Kelet-Európán túli nyelvészeti szakirodalom tele van a kétnyelvűségekről készített nyelvpolitikai, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, történeti és leíró tanulmányokkal, monográfiákkal. Társadalmi és egyéni szinten elemzik az olyan kérdéseket, hogy miként hat a kétnyelvűség az emberek mentális fejlődésére, mik a kétkultúrúság előnyei és hátrányai, mik a társadalmi és gazdasági következményei a liberális és az elnyomó kétnyelvűség-politikának, melyik iskoláztatási rendszer eredményes és melyik eredménytelen... A magyar kétnyelvűségről ilyen ismeretekkel sajnos nem rendelkezünk.”

A határidő rövidege miatt azonban a kárpátaljai és erdélyi tanulmány nem készült el, a vajdasági tanulmány sorsát pedig megpecsételte a polgárháború. Így a kötet mindössze három tanulmányt foglal magába.

Az első a felvidéki magyarság kisebbségi nyelvi helyzetéről szól. Szerzője Lanstyák István, a pozsonyi egyetem tanára. A csehszlovákiai magyar nemzetiségű hetven-egynéhány éves történetét és nyelvi helyzetét több szakaszra osztva vizsgálja: 1. 1918—1938: az ún. első köztársaság megalakulásától

a bécsi döntésig, 2. 1938—1945: a bécsi döntéstől a második világháború végéig, 3. 1945—1948: a teljes jogfosztottság évei, 4. 1948—1989: a kommunista diktatúra időszaka, 5. 1989 végétől napjainkig: a rendszerváltás időszaka.

Az első Csehszlovák Köztársaságban a nemzeti kisebbségek jogállását az 1919-ben kötött Saint Germain-i nemzetközi kisebbségvédelmi szerződés, valamint az 1920-ban elfogadott alkotmánylevél határozta meg. Ez kimondta a köztársaság állampolgárainak törvény előtti egyenlőségét, azonos jogállással fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, biztosította a szabad nyelvhasználat jogát, lehetővé tette az anyanyelvi iskolahálózat kiépítését. Az 1922-es nyelvtörvény pedig kimondta, hogy azokban a bírósági eljárásokban, amelyekben a nemzeti kisebbség arányszáma elérte a 20 százalékot, a hivatali ügyintézés a kisebbségek nyelvén is lehetővé teszi, valamint a kisebbség nyelvét ismeri el nemcsak a kisebbségek számára létrehozott művelődési intézmények nyelvűül, hanem a nemzetiségi iskolák oktatási nyelvűeként is. Ezeket túl a kisebbségek nyelvűnek a parlamentben való használatáról, a helység- és utcaneveknek a kisebbségek nyelvén való hivatalos megjelöléséről újabb törvények és kormányrendeletek döntöttek.

Bár „ezek a jogok — jegyzi meg a szerző — az elvárásokhoz és lehetőségekhez képest elégtelenek voltak ugyan, ám a későbbi korszakokkal, valamint a többi utódállamban uralkodó állapotokkal összehasonlítva a helyzet itt és ekkor volt a magyarság számára a legkedvezőbb” (16).

1945 és 1948 között a csehszlovákiai magyar nemzetiségű teljes jogfosztottságban élt. A kommunista hatalomátvétel után elfogadott új alkotmány Csehszlovákiát két szláv nemzet egységes államként határozta meg, nemzetiségek létezéséről egyáltalán nem vett tudomást. A magyar nemzetiséget először az 1956. júliusi alkotmánytörvény említi. Az 1960-ban elfogadott új alkotmány pedig lehetőséget kívánt biztosítani számukra az anyanyelvű oktatásban és kultúrában. A kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát az 1968-ban elfogadott 144-es alkotmánytörvény mondta ki. Ez lehetővé tette a kisebbségek nyelvűnek használatát a helyi hivatali ügyintézésben, a polgári és büntetőeljárásban, a közjegyző előtt, a gyűléseken,

elvileg a legfelsőbb törvényhozó szervek ülésein is, a hírközlésben, üzletekben, szolgáltató egységeket megjelölő táblákon az államnyelv mellett.

1991-ben a csehszlovákiai kisebbségek jogállásában kedvezőtlen változás állt be. A Szövetségi Gyűlés egy külön alkotmánytörvényben hatályon kívül helyezte a nemzetiségek helyzetéről szóló 1968-as alkotmánytörvényt, azt a jogszabályt, amely a cseh és szlovák nemzet mellett a nemzeti kisebbségeket is államalkotónak tekintette. Ezzel, vonja le a szerző a következtetést, a magyarságot jogilag kizárták az államalkotók sorából. A szlovákiai magyarok nyelvhasználati jogait jelenleg elsősorban a szlovák nacionalisták által kieroszakolt nyelvtörvény (1990) rögzíti. Ez pedig elsősorban korlátozó intézkedéseket tartalmaz.

Mínthogy az anyanyelvű iskolának, a kultúrának, a tudománynak és tömegtájékoztatásnak meghatározó szerepe van a kisebbségi nyelvek fenntartásában, a szerző a tanulmány befejező részében ezekről készíti részletes összefoglalást.

Alapos, a csehszlovákiai magyar nyelvhasználat minden kérdésére kiterjedő tanulmányt olvashatunk tehát Lanstyák Istvántól. A tanulmány további értéke, hogy az egyes eseményeket, jelenségeket a modern nemzetközi szakirodalom igényeinek megfelelően mutatja be.

A második tanulmány a kitűnő szociográfus Szépfalusi Istvánnak a műve. A tanulmány első részében az ausztriai magyarok számának alakulását tekinti át a népszámlálások tükrében, a második részben pedig a lakosság nyelvtudásáról, nyelvműveléséről ír.

A népszámlálási adatok alapján meglepő eredményt közöl. Szerinte 1923 és 1971 között a lakosság nyelvi megoszlásában mutatkozó eltérések csak részben magyarázhatók asszimilálódással, másrészt viszont, és ezt fontosnak tartja, a különböző szempontok szerint történő adatgyűjtéssel. A népszámlálások alkalmával 1951-től a köznyelvet vették alapul, vagyis azt a nyelvet, amelyen az egyén a közvetlen környezetével érintkezik. Szociográfiai felmérései során azonban maga is meggyőződhetett, hogy Ausztria egész területén a nem német anyanyelvűek sorában csökkent a készség a „színvallásra”.

Az ausztriai magyarságot tekintve az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adatai a hetvenes években végzett felmérései következtetéseiből várható negatív eredményeket hozzák. Az ausztriai magyar „köznyelvűek” száma tíz esztendő alatt 19 117-ről 15 875-re csökkent. „Az okok kétségkívül — állapítja meg a szerző — a többségi nép részéről a nem német anyanyelvűekkel szemben, azok anyaországának társadalmi rendszere ellen megnyilvánuló idegenkedésben keresendők” (82).

A Burgenlandban és Bécsben élő magyar köznyelvűek tudományos vizsgálatát az 1981. évi népszámlálási adatok alapján Albert Lichtbau készítette el 1986-ban, amelyben különböző szempontok szerint értékelt a nyelvhasználat eredményeit. Olyan szempontokat vesz figyelembe, mint az állampolgárság, életkor, végzettség,

munkahely, és ezekből von le igen hasznos és tanulságos következtetéseket.

A tanulmány második részében a szerző a lakosság nyelvtudását fogja vallatónak. Ehhez az Osztrák Statisztikai Hivatal 1990 márciusában az ország lakosságának nyelvtudásáról készített mikrocenzus felmérésének eredményeit elemzi, majd ezeket az eredményeket az 1974. évi hasonló vizsgálatok eredményeivel összehasonlítva von le hasznos következtetéseket. A mikrocenzus eredményeként állapíthatta meg, hogy az 1981. évi népszámlálás köznyelvi adataival összevetve a horvátok száma 18 800-ról 25 499-re, viszont a magyaroké 4000-ról 16 475-re emelkedett. Szépfalusi ezt azzal magyarázza, hogy „Európa politikai megosztottságának megszűnése és keleti szomszédunkban a demokratikus társadalmi rend berendezkedése bizonyára a nyelvtudás újraértékelődését váltotta ki”.

A tanulmány befejező részében néhány fontos statisztikai felmérést is közöl a nyilvánosjogú iskolákban magyarul tanulók számának alakulásáról, az egyetemi oktatásról, a tolmács- és fordítóképző intézetekről, a népfőiskolán magyarul tanulókról, a felnőttképző intézményekről, a magyar egyesületekről és színpadokról.

A harmadik tanulmány az amerikai nyelvész, Susan Gal eredetileg angolul publikált írásának a fordítása, amelyben három európai kétnyelvű kisebbségről: a Németország déli részén élő olaszokról, a burgenlandi magyarokról és az erdélyi szászokról, illetőleg ezek nyelvhasználatáról ír. Gál elsősorban a kétnyelvűek kódváltásaiban, vagyis a társalgás közbeni nyelvválasztásban mutatkozó különbségeket vizsgálja. Szerinte a kétnyelvű etnikai csoportok nyelvi szokásai az öntudat különböző formáit tárják fel. Kimutatja, hogy a két nyelv együttes használata az egyes közösségekben más-más minta szerint történik, és a beszélők a kettős nyelvhasználatot más-más finoman árnyalt jelentéssel ruházzák fel: „Mindezek a nyelvhasználatnak tulajdonított jelentések ahhoz kapcsolódnak, hogy a közösségek különbözően viszonyulnak a terület gazdasági életéhez. Ily módon a nyelvválasztási stratégiákat — bár azok helyi konvenciók, melyeket a helyi kapcsolati hálók tartanak fenn — leginkább úgy érthetjük meg, ha a helyi közösségnél sokkal tágabb környezetre adott válaszként fogjuk fel őket” (125).

A kétnyelvű kisebbségek nyelvhasználatát gyakran azonosítják az elnyomott osztályok nyelvhasználatával, Bourdieu szerint például „a köznyelvi dialektus az állam által támogatott intézmények által emelkedik törvényerőre, melyek belenevelik az emberekbe ennek a dialektusnak a felsőbbrendűségét s kötelezővé teszik azt az elnyomott osztályok tagjai számára is, akik soha nem sajátítják el tökéletesen. Ez aszimmetriát eredményez és tart fenn a nyelvek ismerete és a nyelvekről alkotott értékrend között: olyan formák iránt ébreszt tiszteletet, melyeket az egyén nem használ, és alacsonyrendűvé degradálja az általa használt nyelvet” (125—26). Ez az aszimmetria a nyelvi kifejeződése a Bourdieu által „szimbolikus elnyomásnak” nevezett jelenségnek. Sokan azonban kétségbe vonják e nézet néhány jellemzőjét, hiszen

nagyon gyakran a státusz és az egyéni mobilitás uralkodó értékeivel szemben az anyanyelv a szolidaritás értékét képviseli.

A három európai nyelvi közösség összehasonlításakor Susan Gal részletes etnográfiai és szociolingvisztikai tanulmányokra támaszkodik, amelyek e közösségek nyelvismeretével, értékrendszerével, kódváltási szokásaival foglalkozik. Valamennyi megfigyelése a 70-es években folytatott terepmunkára támaszkodik. Az összehasonlítás mikroszociológiai alapjai igen fontosak: mindhárom csoport, bár különbözőképpen viszonyul a kontinens ipari „centrumához”, Európa gazdasági periferiájának, Dél-Olaszországnak és a hajdani Osztrák—Magyar Monarchiának a népességéhez tartozott.

A szerző szerint „a nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól. Ez a mindenén átívelő jelképes szembeállítás teszi az egyik vagy a másik

nyelv választását olyan értékelhető cselekedetté, melynek alapján következtetni lehet a beszélő kapcsolataira, kilétére vagy szándékaira” (128). A vizsgálatok eredményeképpen arra a következtetésre jut tehát, hogy a kódváltást általában egy nyelvnek a társadalmi presztízse motiválja. Ezzel magyarázza, hogy az erdélyi szászok az egymás közti beszélgetésben csak a szász vagy az irodalmi német nyelvet használják, míg a burgenlandi magyarok és a Németország déli részén élő olaszok számára a német presztízsnnyelvvé vált.

Igen hasznos és hézagpótló kötetel bővült tehát a kétnyelvűséget vizsgáló szakirodalom. Haszonnal forgathatják nemcsak a nyelvészek, hanem elsősorban a szociológusok, pszichológusok és mindazok, akiket a kisebbségek nyelvi és együttélési problémái érdekelnek.

Kabán Annamária